

ŽIDÉ V ALBÁNII – VZNIK A VÝVOJ ŽIDOVSKÉHO OSÍDLENÍ DO KONCE 17. STOLETÍ

Martin Buřič

Předkládaná studie se věnuje otázce založení a vývoje albánských židovských komunit do 17. století. Vychází zejména z výsledků archeologického výzkumu v Sarandě, kde byly objeveny pozůstatky antické synagogy, dále z archivních pramenů týkajících se hlavně obchodních záležitostí místních židovských komunit. Neopomínají ani některé významné židovské osobnosti, které jsou svým působením spojeny s albánským prostředím.

Prostor současné Albánie¹ byl již odedávna místem, kde docházelo k silným kulturním střetům. Koexistovaly zde vedle sebe mešity, kostely, ale svého času i synagogy. Etapa židovské přítomnosti v Albánii je delší než existence samotné albánské státnosti, přesto se jedná o téma, které není širší veřejnosti známo, a pokud ano, tak spíše v souvislosti s moderními dějinami, respektive s druhou světovou válkou a zajímavým fenoménem *Besy*², díky němuž se podařilo před šoa zachránit celou židovskou populaci v zemi. Navíc se Albánie stala jedinou evropskou zemí, jejíž počet židovských obyvatel byl po válce větší než před ní. Bohužel poválečný vývoj tyto události zastínil a skomírající zbytky komunity v tichosti přežily kruté období Hodžova režimu, aby se mohly v roce 1991 vrátit do země svého původu – Izraele.

I když rok 1991 neznamenal definitivní konec židovské přítomnosti v Albánii a komunita se dodnes, i když v malém počtu, poměrně úspěšně rozvíjí, moderní dějiny albánských Židů ponecháme stranou.³ V následující studii se tak bude

me věnovat zejména vzniku židovského osídlení v prostoru současné Albánie a jeho následnému vývoji až do 17. století. Tento mezník se na první pohled nemusí zdát příliš logický, ovšem z pohledu Židů zcela jistě je. Ke konci 17. století byl do Albánie vyhoštěn Shabbetai Zevi (1626–1676), asi nejvýznamnější židovská osobnost spojená s albánským prostorem. O něco později došlo také k exodu největší židovské komunity z Vlory, jejíž členové byli donuceni utéct před válečným konfliktem mezi osmanskou říší a Benátkami v roce 1688. Konec 17. století tak můžeme z židovského pohledu považovat za zlomový. Ačkoliv přišlo několik albánských komunit Židů z Janiny v 19. století, již nikdy nedošlo k obnovení zaslé slávy a velikosti vlorské komunity. Ustanovení nového romaniotského osídlení tak již spadá spíše do období moderních dějin. Tato problematika by si také zcela určitě zasloužila vlastní a mnohem podrobnější studii.

Vznik a vývoj židovského osídlení v Albánii není tématem, kterému by v historiografii bylo věnováno mnoho místa. V českém prostředí doposud nebyla zpracována žádná studie dotýkající se této tematiky. Ani v díle českého albanisty

příslušníka židovského národa. Oba tyto pojmy se ovšem v případě Židů často překrývají, protože judaismus vznikl jako náboženství jedné etnické skupiny.

¹ Používáme termín Albánie pro označení námi zkoumaného prostoru v různých historických obdobích.

² Besa je v albánské kultuře silně zakořeněný statut neporušitelnosti daného slova či slibu.

³ Dáváme přednost jednotnému zápisu slov Žid a Židé, a to s velkým počátečním písmenem. Uvědomujeme si rozdíl mezi významem slov žid pro vyznavače judaismu a Žid pro

Pavla Hradečného *Dějiny Albánie* (Hradečný 2008) není židovské problematice věnováno více pozornosti, ta se omezuje pouze na pár drobných zmínek v širším kontextu. Na Balkáně se touto problematikou hlouběji zabýval například srbský historik Bogumil Hrabak ve své práci *Jevreji u Albaniji od kraja XII do kraja XVII veka i njihove veze sa Dubrovnikom* (Hrabak 1971). V samotné Albánii jde již o téma prozkoumané podrobněji a vyšlo zde i mnoho publikací různorodé kvality. Za všechny jmenujme tři nejerudovanější. Patří mezi ně práce Apostola Kotaniho – *Shqiptarët dhe hebrenjtë në shekuj* (Kotani 2007), publikace Shabana Sinaniho – *Shqiptarët dhe Hebrenjtë: mbrojtja dhe shpëtimi* (Siani 2014) a konečně i publikace Edmonda Malaje – *Hebrenjtë në trojet Shqiptare* (Malaj 2012).

Židé se tradičně zabývali zejména obchodem, stejně tak tomu bylo i v albánských městech. Přirozeně se tak usazovali především v blízkosti obchodních cest nebo v přístavech. V případě Albánie tedy nalézáme jejich osídlení kolem *Via Egnatia*⁴ a v městech s přístupem k moři.

Tato studie se zaměřuje na popsání vzniku tohoto osídlení a týká se pouze území v hranicích dnešní Albánie, přestože je třeba vnímat úzké propojení s komunitami mimo Albánii. Stručně se také snaží načrtnout vývoj židovských komunit v Drači, Vloře a Beratu. To jsou města, v nichž můžeme ve sledovaném období nalézt největší koncentraci Židů. Jejím cílem je přehledně seznámit s danou problematikou a upozornit na téma, které doposud nebylo v českém prostředí zpracováno.

Členění jednotlivých židovských komunit

Předtím než se začneme zabývat Židy v Albánii konkrétně, je potřeba si vymezit, o jakou populaci vlastně šlo. Musíme si uvědomit, že Židé jsou velmi heterogenním společenstvím. Představíme si alespoň tři základní skupiny, které jsme mohli nalézt v areálu balkánského poloostrova. Liší se od sebe nejen zvyky nebo náboženskou tradicí, ale zejména jazykem.

Za nejstarší Židy na Balkáně považujeme Romanioty (či Gregosi). Tato komunita má svůj původ již v antických časech a později byla běžně zastoupena v byzantských městech (Frejdenberg 2000: 17). Můžeme se tedy domnívat, že se Romanioté nacházeli i v albánských městech. Mluvíme

⁴ Via Egnatia byla římskou cestou spojující Drač s Konstantinopolí.

zejména o městech s předsefardským osídlením, tedy hlavně o Drači a Vloře. Jejich poznávacím znakem byla kromě řecké kultury také *jevanština* (židovská řečtina). Jedná se o jazyk, kterým dodnes hovoří už jen zlomek romaniotské komunity, která přežívá v malém počtu v řecké Janině (Mruškovič 2008: 263).

Už od 14. století do balkánského prostoru přicházeli Aškenázové, nejprve z Maďarska a Francie, kde jejich životní podmínky byly velmi žalostné. Tato skupina se od Romaniotů odlišovala a obě komunity si od sebe udržovaly odstup. Z mnoha míst, kde došlo k jejich střetu, můžeme jmenovat například bulharskou Sofii (Frejdenberg 2000: 18). V současnosti nemáme k dispozici žádné informace potvrzující přítomnost Aškenázů na albánském území v námi sledovaném období. Původ Aškenázů hledejme v oblasti kolem řeky Rýna. Jedná se o Židy pocházející z německo-francouzského pomezí. Později se zejména z politických a ekonomických důvodů přesouvali směrem na východ. Nakonec jich bylo nejvíce koncentrováno v Polsku, na Ukrajině a v Rusku. Zastoupeni byli ale i v mnoha dalších evropských zemích. Vyznačovali se používáním jazyka *jidiš*, který se vyvinul z horní němčiny a mísí v sobě nejen prvky hebrejštiny a němčiny, ale i různých slovanských jazyků, s nimiž se později dostal do kontaktu (Mruškovič 2008: 122).

Ke konci 15. století došlo k události, která velmi ovlivnila život Židů na Balkáně. Roku 1492 byli vyhnáni Židé ze Španělska a o 5 let později i z Portugalska. Celá židovská populace z Iberského poloostrova tak byla nucena najít si nový domov. Velká část těchto Židů se usídlila v osmanských městech na Balkáně. Jedná se o Sefardy, komunitu dlouhou dobu žijící pod maurským vlivem. Sefardé ke komunikaci používali jazyk *ladino*. Ladino je vlastně španělština 15. století, která byla obohacena různými prvky pocházejícími z míst, kde se ladino dostávalo do kontaktu s dalšími jazyky. Můžeme v něm tedy například pozorovat silný vliv hebrejštiny, arabštiny a později i některých balkánských jazyků, např. bulharštiny (Mruškovič 2008: 213). Jelikož se na svou dobu jednalo o migrační vlnu nepředstavitelných rozměrů a počty tradičních židovských komunit na Balkáně nebyly moc vysoké, došlo postupně k procesu tzv. sefardizace velké části původního balkánského židovstva (Frejdenberg 2000: 18). Sefardé jsou tak spolu s Romanioty, kteří zanechali svůj odkaz v námi sledovaném albánském prostoru.

Počátky židovského osídlení

Nejstarším dokladem židovské přítomnosti v Albánii jsou pozůstatky pozdně antické synagogy v jihoalbánském městě Saranda. Zároveň jde také o jednu z mála dochovaných židovských památek v zemi. V centru města probíhal archeologický výzkum již počátkem 80. let 20. století, kdy byly objeveny základy raně křesťanské baziliky. Tato lokalita byla počátkem 21. století znovu podrobena podrobnějšímu průzkumu, který zde odkryl základy synagogy, pocházející pravděpodobně z 5. či 6. století našeho letopočtu. Objekt se skládá z několika místností a centrálního obdélníkového sálu. Podlaha všech prostor je pokryta barevnou mozaikou ozdobenou židovskými motivy. Těmito tradičními motivy jsou menora, šofar a etrog⁵ (Panayotov 2014: 62).

Další důkaz židovského osídlení v Sarandě pochází z jihoitalské Venosy. Jedná se o epitaf věnovaný Augustě, dceři muže z Anchiasmonu (Saranda), který je datovaný do roku 521 (Noy 1993: 138–140). Spojovacím prvek mezi těmito dvěma odkazy je nám tedy období kolem 6. století a město Saranda. Není tak pochyb o tom, že Židé byli v této oblasti přítomni již v antice. Bohužel nám doposud chybí jakýkoliv další důkaz o jiných komunitách žijících tou dobou v Albánii. Což ovšem neznamená, že se zde další komunity nenacházely.

Na následující, i když ne úplně přímý, důkaz o působení nějaké židovské komunity v Albánii musíme počkat až do 10. století. Týká se jména autora jedné náboženské písně Menahema Ha-Kathana, který se sám nazývá synem R. Mordecaie Corizzi z komunity v Otrantu. Jméno Menahemova otce tak pravděpodobně můžeme spojit s albánskou Korçou. A to i přesto, že by se jednalo o první a na dlouhou dobu i poslední zmínku o Židech v této části země. Ovšem zhruba až do období 12. století se celkově potýkáme s nedostatkem pramenů týkajících se židovského osídlení na Balkáně mimo velká centra, mezi která patřila například Soluň nebo Konstantinopol (Toch 2013: 18–19).

Důležitým pramenem, dle kterého je možné alespoň částečně rekonstruovat velikost tehdejšího židovského osídlení v určitých částech balkánského poloostrova, je cestopis Benjamin z Tudely (1130–1173),⁶ který se v oblasti pohyboval někdy mezi lety 1165 a 1173 (Toch 2013: 19). Významný albanista Robert Elsie považuje za první zmínku o Židech žijících v Albánii právě tu od Benjamin z Tudely. Ta se zmiňuje o lidu, který používá židovská jména a někteří z jeho příslušníků se za Židy označují (Elsie 2010: 218). Tuto domněnku ovšem nepovažujeme za správnou, jelikož po podrobnějším nastudování Benjaminova itineráře je nutné dojít k závěru, že místo, kde se měla tato komunita nacházet, neleží ani v blízkosti současné Albánie, nýbrž ve středním Řecku. Jedná

⁵ Menora je sedmiramenný svícen, který patří k tradičním symbolům judaismu. Šofar a etrog jsou symboly spojené zejména s židovskými svátky.

⁶ Český překlad cestopisu Benjamin z Tudely viz Šedinová, J. (2003) *Dva středověké hebrejské cestopisy*. Praha: Argo.

Úvodní fotografie

Část mozaikové podlahy v Sarandě, s motivem menory, zdroj: <https://www.flickr.com/photos/ikimuled/12794666685>

Shabbetai Zevi se narodil roku 1626 ve Smyrně (Izmiru). Patřil mezi tzv. falešné mesiáše. Za mesiáše se po přesvědčení Natanem Aškenazim sám prohlašoval a nejen v osmanské říši velmi brzy stoupla popularita jeho hnutí. Úspěch této odnože judaismu můžeme spojit s fenoménem tzv. marranos, tedy Židů (sefardských), kteří byli násilím obráceni na jinou víru. Můžeme předpokládat, že pro ně byl poté snadnější přechod k volnějšímu šabateismu než k normativnímu systému rabínského judaismu (Barnavi 1995: 148). Více o jeho osobnosti a hnutí např. Scholem, G. (1973) *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah 1626–1676*. Princeton: Princeton University Press.

Foto: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4f/Shabbetai_Zevi_JHM_08112012.jpg

Martin Buřič (1992)

Autor je studentem na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se především vývojem židovského osídlení na albánském etnickém prostoru, ale také současnými albánsko-izraelskými vztahy.

buric.martin@yahoo.com

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií, Nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38

se o vnitrozemskou horskou oblast Sinon Potamo v blízkosti města Lamia. Toto místo se také nachází přímo na Benjaminově trase z Théb do Soluně (Asher 1840: 48). Na Benjaminova z Tudely odkazuje také albánský historik Edmond Malaj, který mnoho podkladů do své práce *Hebrenjtë në trojet Shqiptare* čerpal z židovské encyklopedie *Encyclopaedia Judaica* (Malaj 2012: 55). Domníváme se, že nesprávné informace o Benjaminově cestě tak pocházejí právě z tohoto zdroje. Benjamin z Tudely sice nezaznamenal Židy v albánských oblastech, ale i tak jsou jeho zápisky velmi důležité pro představu toho, jak vypadala situace v židovských komunitách na Balkáně ve 12. století.

Drač

Drač je důležitým obchodním přístavem a také západní branou na Via Egnatia. Není tak vůbec překvapivé, že město obývala židovská komunita. Ta se zcela jistě pohybovala v okolí přístavu, kde také mohla provozovat své obchodní aktivity. Je velice pravděpodobné, že Židé byli ve městě přítomni již mnohem dříve než v době, kdy se o nich poprvé zmiňují středověké prameny. Na rozdíl od jiných albánských měst máme o situaci v Drači k dispozici poměrně dost informací, které můžeme čerpat například z dokumentů, jež shromáždil Bowman ve své práci *Jews of Byzantium* (Bowman 1985). Všechny jím shromážděné dokumenty datujeme do období mezi lety 1200 a 1401. Můžeme si z nich udělat částečnou představu zejména o obchodních aktivitách komunity v období složitějšího vývoje města. Jak se dozvídáme z pramenů, místní Židy nesužovaly jen problémy spojené s ničivým zemětřesením, které město postihlo, ale i jeho měnící se držitelé a velká daňová zátěž. Přírodním zdrojem nám je také Krekićova studie zkoumající zmínky o Albáncích objevené v benátských a dubrovnických archivech (Krekić 1998).

Obecně je za první zmínku spojovanou s Židy v Drači považován dokument datovaný rokem 1204. Jedná se o účet k rozvodu zasláný k posouzení Isaiahovi z Trani (asi 1180 – asi 1250).⁷ Tento účet byl sepsán ve vesnici Gortzanos poblíž Drače, odkud byl pak odeslán (Bowman 1985: 217, dokument č. 13). Teoreticky by tento pramen nemusel být pouze první zmínkou o dračské komunitě, ale mohl by souviset i s komunitou

⁷ Isaiah z Trani žil ve 12. až 13. století. Byl známým talmudistou a vykladačem náboženského práva.

v Korče (Korça), o níž máme již jednu zmínku z 10. století. Myslíme si, že tato možnost je velmi pravděpodobná, pokud uvážíme podobnost jmen Gortzanos a Korča. Na rozdíl od předchozího dokumentu ten následující již nemůžeme přesně datovat. Nicméně předpokládáme, že pochází z první poloviny 13. století a je znovu spojený nejen s Dračí, ale i osobou Isaiaha z Trani a opět se týká ukončení sňatku (Bowman 1985: 212–213, dokument č. 6). Židé figurují i v odpovědi ochridského arcibiskupa svému podřízenému arcibiskupovi z Drače z 20. let 13. století, který chtěl vědět, mohou-li si příslušníci arménské církve postavit v Drači svůj kostel. Odpovědí mu bylo, že náboženské minority včetně muslimů a Židů by měly mít rozsah svých svobod omezen. O něco později byl Karlem II. Neapolským (1285–1294) vydán dekret pro celé jeho tehdejší panství, zahrnující i samotnou Drač, vyzývající k zákazu praktikování judaismu. Problém je, že nevíme, jaký dopad tento dekret měl na samotnou komunitu. Je nám ovšem jasné, že komunita nezanikla a zřejmě v tichosti toto období přečkala (Fine 1994, 449). „Leo Judeus de Dyrachio“ byl dračsk Žid, který v roce 1281 dlužil peníze jistému Benátčanovi (Krekić 1998: 213–214). Toto je poslední doklad týkající se Židů v Drači ve 13. století.

Z roku 1323 pochází velmi krátká zmínka irského poutníka o přítomnosti Židů ve městě (Bowman 1985: 250–251, dokument č. 45). Z roku 1368 již máme k dispozici informací více. Dva zdroje hovoří o jistém Magistru Davidovi, z kontextu můžeme vyvodit, že zřejmě šlo o jistého vysokého představitele dračské komunity či dokonce o jejího čelního představitele. Dozvídáme se také něco málo o zapojení místních Židů do obchodu se solí, který probíhal mezi Dračí a Dubrovníkem (Bowman 1985: 288, dokument č. 94, 95). Je nám také známo, že v Dubrovniku bylo ve 14. století přítomno více dračských židovských obchodníků, ale bohužel se nám již nedostává podrobnějšího popisu jejich obchodních aktivit (Krekić 1998: 214). V roce 1401 byla z Drače do Benátek vyslána delegace s požadavkem na částečné odpuštění či zbavení se povinnosti platit daň (zřejmě jednu z mnoha) ve formě jisté exkluzivní látky. Jejich odůvodněním bylo, že jsou komunitou chudou a malou počtem (Bowman 1985: 295–296, dokument č. 106). Z posledního zmíněného dokumentu se tak dozvídáme nejvíce o počtu Židů v Drači, i když se bohužel nedostáváme k žádnému konkrétnímu číslu. I tak

je ale zřejmé, že zdejší komunita svou velikostí nemohla konkurovat té vlorské. Komunitní život postupně upadal a například v 16. století už se ve městě nacházelo jen minimum Židů. Ani příjízďející Sefardé se ve městě neusazovali natrvalo (Malaj 2012: 102).

Vlora

Albánské město, jehož dějiny jsou s přítomností Židů neodmyslitelně spjaty, je Vlora. Tento jadranský přístav byl oblíbený zejména díky své výhodné poloze mezi Dubrovníkem a vnitrozemím osmanské říše. Ve starých pramenech Vlora vystupuje i pod jmény Valona či Avilona, což je toponymum, které se vyskytuje zejména v hebrejsky psaných dokumentech (Tirosh-Rothschild 1991: 99). Údajné počátky místní komunity je prý třeba hledat už v antice a jsou spojeny s legendou⁸, která vypráví o lodi směřující z Palestiny do Říma. Ta převážela skupinu židovských otroků z Římany dobitého Jeruzaléma a měla ztroskotat u břehů poblíž Vlory (Arbell 2003: 14). Bohužel ale prozatím nemáme k dispozici žádný důkaz, který by dosvědčoval přítomnost Židů ve městě před 13. stoletím.

V roce 1290 byli Židé v Apulii obviněni z rituální vraždy křesťanského chlapce a kvůli tomuto nařčení byli často násilím nuceni ke konverzím. Z tohoto důvodu velká část z nich raději zvolila odchod z Apulie a nové útočiště našli právě ve Vloře. Ve městě tak byly položeny základy apulijské komunity, která patřila k jedné ze čtyř později zde přítomných kongregací. Z dalších let máme k dispozici ještě několik zmínek o jednotlivých obchodnících židovského původu z oblasti Vlory. Tyto prameny pocházejí ze 14. a 15. století a mají podobný charakter jako zmínky z Drače (Malaj 2012: 56). Pro Vloru byl však důležitým mezníkem až konec 15. století, kdy došlo k exodu Židů z Iberského poloostrova. Město se tak obohatilo o další, zejména sefardské komunity. Během 16. století tak už můžeme ve Vloře nalézt několik židovských skupin, mezi které patří Židé z Itálie, zejména z oblastí Apulie a Sicílie, Sefardé ze Španělska a Portugalska a také nepočetná, ale tradiční skupina Romaniotů (Tirosh-Rothschild 1991:

⁸ Albánský historik Apostol Kotani tuto legendu datuje do roku 70 n. l. (Malaj 2012: 49). Pokud by tomu tak skutečně bylo, mohli bychom uvažovat o tom, že je alespoň částečně založena na skutečných událostech. V tomto roce totiž došlo k dobytí Jeruzaléma Římany a ke zničení druhého chrámu. Poté nastal rozptyl Židů do různých koutů říše a je tak možné, že někteří přišli i do oblasti dnešní Vlory.

99). Hradečný uvádí, že v tomto období zde žilo asi 528 rodin sefardských Židů⁹ (Hradečný 2008: 134). Dle údajů z Osmany organizovaného sčítání lidu skutečně víme, že ve Vloře k roku 1520 bylo 528 židovských domácností. Nejednalo se ale pouze o rodiny sefardské, jelikož skladba místního židovstva byla mnohem barvitější. Pro zajímavost určitě stojí za to uvést si i celkový počet vlorských domácností v daném roce, totiž 945. V tomto období tedy zcela nepochybně můžeme Vloru považovat za židovské město. Židé měli ve svých rukou také veškerý obchod v místním přístavu a dominovali i na některých námořních trasách (Malaj 2012: 117). Jakousi exkluzivitu měli zejména na trasách Vlora–Dubrovník a Vlora–Korfu. Důležitost komunity ve Vloře si svého času uvědomovali i v Dubrovníku. Není tak divu, že od pol. 16. stol. byli všichni dubrovničtí konzulové ve městě židovského původu (Arbell 2003: 15). Co se velikosti místní komunity týče, tak toho času byli v rámci osmanské říše už jen dvě další města s větším počtem Židů, a to Istanbul a Soluň (Malaj 2012: 117–118).

Důležitou osobností působící ve městě v první polovině 16. století byl David ben Judah Messer Leon (asi 1470–1526).¹⁰ Ten byl roku 1510 jmenován na post hlavního městského rabína. Došlo k tomu však až se souhlasem všech ve Vloře přítomných kongregací. Již v prvním roce v úřadě se mu povedlo sjednotit španělskou (kastilskou a katalánskou) a portugalskou komunitu do jedné sjednocené sefardské kongregace. Tento svazek však již další rok nepřežil a portugalští Židé se odtrhli (Tirosh-Rothschild 1991: 99–100). Díky jeho působení tak máme k dispozici možnost dozvědět se i podrobnosti o fungování komunitního a duchovního života ve Vloře, což je to, čeho se nám například v souvislosti s komunitou v Drači nedostává.

O něco méně známější než masivní uprchlická vlna z konce 15. století spojená s vyhoštěním Sefardů ze Španělska a Portugalska byla ta, která Vloru zasáhla po roce 1555, ovšem počty nově příchozích již nebyly tak velké. Jednalo se o sku-

⁹ S tímto číslem shodně pracuje více autorů, např. Malaj, E. (2012) *Hebrenjtë në trojet shqiptare. Me një përqendrim në historinë dhe kulturën hebraike*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, s. 117; Hrabak, B. (1971) *Jevreji u Albaniji od kraja XIII do kraja XVII veka i njihove veze sa Dubrovnikom*. In *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*. Beograd s. 64.

¹⁰ Rabín David ben Messer Leon (asi 1470–1526) byl významný italský rabín. Již za svého života byl považován za autoritu a věnoval se také výkladu náboženského práva.

pinu portugalských conversos¹¹, kteří byli vyhnáni z Ancony (Arbell 2003: 14). Ke konci 16. století se u místních Židů setkáváme se zajímavým fenoménem. Při studiu osmanských dokumentů totiž docházíme k tomu, že počty židovských rodin se zmenšují a postupně ve městě převládá nežidovské obyvatelstvo. Je to způsobeno zejména tím, že Židé, ať už jejich motivace byla jakákoliv, stále častěji konvertovali k islámu (Malaj 2012: 119). Můžeme jen spekulovat, jaké popudy je k tomuto kroku vedly. Mohlo jít třeba o vidinu karierního postupu či důsledky působení Shabbetaie Zeviho v oblasti (podrobněji dále).

Na dlouhou dobu poslední kapitola v dějinách vlorských Židů se otevřela společně s benátsko-osmanským konfliktem, kdy roku 1688 došlo k odchodu Židů z města. Osud těch, kteří město odmítli opustit, je nejasný. Většina lidí odešla do Beratu, ale jsou známy i případy, kdy se celé rodiny usadily i jinde. Menší pozůstatek původně vlorské komunity tak můžeme později objevit například v Istanbulu (Arbell 2003: 16–17).

Berat

Téměř ihned po osmanské invazi zaznamenáváme zvýšení přesunu židovské populace do Beratu. V tomto městě tak vznikla silná židovská komunita. Nově příchozí pocházeli povětšinou z již tradičních komunit v Janině a ve Vloře. Bohužel neznáme přesné datum založení zdejší židovské komunity, nicméně v 17. století bylo město plné Židů, zabývajících se tak jako i jinde zejména obchodem. Tou dobou zde mělo pobývat něco mezi 25 a 45 rodinami (Nallbani 2008: 93). Město se na sklonku 17. století také stalo útočištěm pro příslušníky vlorské komunity (Arbell 2003: 16–17).

V souvislosti s Beratem je nezbytné zmínit osobnost Shabbetaie Zeviho. Tento samozvaný mesiáš a představitel šabatiánského hnutí se do oblasti dostal pár let před svojí smrtí. Shabbetai a jeho přívrženci začali pro Osmany představovat reálné nebezpečí a Shabbetai raději než smrt zvolil konverzi k islámu (Barnavi 1995: 148). V lednu roku 1673 byl donucen odejít i s rodinou do exilu. Byl vyhoštěn do pevnosti v dnešním Ulcinji v Černé Hoře, což bylo město s téměř nulovou židovskou populací. Při své cestě do vyhnanství procházel ovšem několika městy s velkými a za-

vedenými komunitami. Mezi ně patřila Soluň, Bitola, Janina, Ohrid, Elbasan a také Berat. Jeho přítomnost v oblasti vyvolávala mezi Židy velké rozruch. Berat byl nejbližší židovské město v blízkosti Ulcinje. Před svou smrtí ještě Shabbetai stihl oslovit tamní komunitu s prosbou o zapůjčení modlitebních knih na židovské svátky. O místo jeho skonu, ke kterému došlo roku 1676, se vedou spory. Někteří věří, že to bylo právě v Beratu, ale většina vědců, kteří se touto problematikou zabývali, se domnívá, že místem jeho smrti a posledního odpočinku je Ulcinj (Sisman 2015: 109–113). Mnoho albánských učenců se však raději přiklání k názoru, že zemřel v Beratu. Za všechny můžeme uvést například Nallbaniho domněnku, že Zevi zbytek svého života prožil právě v Beratu, kde je podle něj zcela jistě i pochován a jeho hrob pouze čeká na objevení. Nallbani také nastiňuje, že šabatiánské učení mohlo i přímo ovlivnit vývoj beктаšismu, s nímž sdílí některé prvky (Nallbani 2008: 94).

Mnoho Židů komunitu opouštělo v 18. století po sérii epidemií. Odešli zejména do Janiny, Bitoly či Kastorie (Arbell 2003: 17)

Závěr

Výzkum působení Židů v Albánii je náročnou disciplínou potýkající se s nedostatkem pramenů. A to i přes to, že máme k dispozici materiály z benátských, dubrovnických a částečně i zadarských a kotorských archivů. Badatelé se však primárně zaměřovali na hledání zmínek o albánských městech či samotných Albáncích. Takže i když v těchto dokumentech množství Židů figuruje, bylo by praktické prostudovat některé materiály znovu se zaměřením právě na židovskou tematiku v širším areálu. S tématem je také potřeba pracovat obezřetně, abychom se vyhnuli chybným interpretacím některých zdrojů, jak se tomu stalo například ohledně první zmínky o židovské populaci v Albánii, často přisuzované židovskému cestovateli Benjaminovi z Tudely. Tato verze se objevuje i v nejerudovanější židovské encyklopedii *Encyclopaedia Judaica*, ve které je v souvislosti s Albánií vypracováno hned několik hesel. Některá z nich ovšem nejsou zpracována dostatečně a bohužel jsou často citována zejména v pracích albánských autorů.

Studie nastínila počátky židovského osídlení v Albánii, které se formovalo již v antice. Ve středověku se tyto židovské komunity staly neodmyslitelnou součástí albánských měst. Velkou měrou se Židé podíleli na ekonomickém rozvoji přístavů

¹¹ Conversos jsou Židé či muslimové, kteří konvertovali ke katolicismu ve Španělsku a Portugalsku zejména ve 14. a 15. století. Tyto konverze byly povětšinou prováděny pod nátlakem.

Krom pozůstatků raně křesťanské baziliky byly v centru Sarantë objeveny také základy antické synagogy z 5.–6. století. Jde o jeden z mála hmotných důkazů židovské přítomnosti v Albánii. Foto: Martin Buřič.

(ve Vloře a Drači). Přelomovým momentem pro vývoj židovského obyvatelstva na Balkáně se stal konec 15. století, kdy došlo k masivnímu přílivu sefardských Židů. Tato událost zasáhla zejména Vloru, kde vzniklo několik židovských kongregací. Z Vlory se tak na určitý čas stalo město, ve kterém byli Židé dominantním etnikem. Počty Židů v Albánii ale postupně klesaly, zejména kvůli častým konverzím k islámu a přesunům obyvatelstva.

Myslíme si, že pro výzkum založení a vývoje židovských komunit v Albánii je potřeba mnohem více vycházet z historického kontextu a konkrétních problémů, se kterými se komunity musely potýkat. Pro pochopení celé problematiky je také nutné podrobněji popsat původ jednotlivých skupin Židů, které se v albánském prostoru střetávaly, a uvědomit si, jaké bylo jejich propojení s jinými regiony nejen na Balkáně. Na poli výzkumu Židů v Albánii je tak ještě mnoho míst, která je třeba zaplnit¹². ■

Bibliografie

ASHER, A. (1840) *The itinerary of rabbi Benjamin of Tudela*. London – Berlin: A. Asher and Co.

¹² Mezi oblasti dalšího možného výzkumu naší problematiky patří např. dokumentace židovských památek v Albánii nebo podrobný výzkum albánských archivů zaměřený na židovskou tematiku.

BARNAVI, E. et al. (1995) *Atlas univerzálních dějin židovského národa*. Praha: Victoria publishing Praha.

BOWMAN, S. (1985) *Jews of Byzantium (1204–1453)*. Bloc Publishing Company.

ELSIE, R. (2010) *Historical Dictionary of Albania*. Lanham – Toronto – Plymouth: The Scarecrow Press, Inc.

FINE, J. V. A. (1994) *The late medieval Balkans*. University of Michigan Press.

FREJDENBERG, M. (2000) *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*. Zagreb: Dora Krupičeva.

GIAKOUMIS, K. (2008) Aspects of symbiosis between orthodox Christians and Jews in West Balkans during the Ottoman rule. In Sh. Sinani ed. *Prania historike dhe shpëtimi i hebrejve gjatë Luftës (Studime e dokumente)*. Tiranë: albPAPER s. 69–80.

HRABAK, B. (1971) Jevreji u Albaniji od kraja XIII do kraja XVII veka i njihove veze sa Dubrovnikom. In *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*. Beograd s. 55–97.

HRADEČNÝ, P., HLADKÝ, L. (2008) *Dějiny Albánie*. Praha: NLN.

KREKIĆ, B. (1998) Albanians in the adriatic cities: observations on some Ragusan, Venetian and Dalmatian sources for the history of

- albanians in the late middle ages. In Ch. Gasparis ed. *The Mediaeval Albanians*. Athens: Institute for Byzantine Research s. 209–233.
- KOTANI, A.** (2007) *Shqiptarët dhe hebrenjtë në shekuj*. Tiranë: Shoqata e Miqësisë.
- MALAJ, E.** (2012) *Hebrenjtë në trojet shqiptare. Me një përqendrim në historinë dhe kulturën hebraike*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike.
- MRUŠKOVIČ, V.** (2008) *EUROPA LINGUARUM NATIONUMQVE*. Martin: Matica slovenská.
- NALLBANI, A.** (2008) A jewish neighborhood in Berat city. In Sh. Sinani ed. *Prania historike dhe shpëtimi i hebrenjve gjatë Luftës (Studime e dokumente)*. Tiranë: albPAPER s. 93–95.
- NOY, D.** (1993) *Jewish inscriptions of western europe, volume 1 Italy (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PANAYOTOV, A.** (2014) Jews and Jewish communities in the Balkans and the Aegean until the twelfth century. In J. K. Aitken – J. C. Paget eds. *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire*. New York: Cambridge University press s. 54–77.
- SINANI, Sh.** (2014) *Shqiptarët dhe Hebrenjtë: mbrojtja dhe shpëtimi*. Tiranë: Naimi.
- SISMAN, C.** (2015) *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönmes*. New York: Oxford University press.
- TIROSH-ROTHSCHILD H.** (1991) *Between Worlds: The Life and Thought of Rabbi David ben Judah Messer Leon*. Albany: State University of New York press
- TOCH, M.** (2013) *The Economic History of European Jews: Late Antiquity and Early Middle Ages*. Leiden – Boston: Brill.
- Internetové zdroje**
- ARBELL, M.** (2003). The Jewish Community of Vlor – Valona – Avilona and its role in the Adriatic In. *Los Muestrros* n. 50 s. 14–17 [cit. 2015-10-19]. Dostupný z <http://sefarad.org/lm/050/page14.html>

SUMMARY & KEYWORDS

Jews in Albania—The Rise and Development of Jewish Settlement up to the End of the 17th Century

This article analyzes the beginnings and the development of Jewish settlement within present-day Albania. We mainly focus on the situation in Durrës, Vlora, and Berat, the cities with a large Jewish population. In the case of Vlora this was even a Jewish majority, and they were instrumental to the city's economic prosperity. They dealt in the salt trade with Dubrovnik. This paper also covers the question of Jews' ethnic and religious divisions. Initially, Albanian cities housed Romaniots, Jews with a Greek language and cultural tradition. The Romaniots were pushed out by Sephards, Jews from the Iberian Peninsula, beginning in the 15th century and more strongly in the 16th. By the end of the 17th century, all Jews were forced to leave Vlora due to the Venetian-Ottoman war. This incident marks the end of the era that we cover. The development of Jewish presence in Albania is a neglected historical topic in and beyond Czech historiography. Most works focus on better-known events—primarily the rescue of Albanian Jews during World War II.

► Jews, Sephardim, the Balkans, Albania, Vlora, Durrës

Studie se zabývá vznikem a vývojem židovského osídlení na území současné Albánie. Zaměřuje se zejména na situaci v Drači, Vlora a Beratu, v městech s velkým počtem židovských obyvatel. V případě Vlory můžeme v 16. století hovořit dokonce o židovské většině, která se zasloužila o ekonomický rozkvet města. Židé se tady věnovali exportu soli do Dubrovníku. Studie se dotýká i otázky etnokonfesionálního rozdělení Židů. Původně byli v albánských městech přítomni Romanioté, Židé s řeckou jazykovou a kulturní tradicí. Ty začali koncem 15. a znatelněji v 16. století vytlačovat Sefardé, tedy Židé vyhnání z Iberského poloostrova. Koncem 17. století jsou Židé v důsledku benátsko-osmanského konfliktu donuceni opustit Vlora. Touto zásadní událostí je naše studie ohraničena. Vývoj Židů v Albánii patří k opomenutým historickým problémům nejen v českém prostředí. Většina prací se zaměřuje na známější události, zejména záchranu albánských Židů během 2. světové války.

► Židé, Sefardé, Balkán, Albánie, Vlora, Drač